

בועות, קסמים ולחשים

כל פרשה ייחודית היא, ומובילה אותנו אל עולם אחר, על תכניו ובעיותיו. פרשת בלק ודמותו של בלעם בן בעור הקוסם, מובילים אותנו לעולמו של העל-טבעי. כבסוגיות אחרות, יחס האדם לעולם זה נקבע על ידי ה"הורמונים הפילוסופיים" המאפיינים אותו. המייצגים הגדולים של 'הורמונים' אלה בסוגייתנו הם, לדעתי, הרמב"ם בצד הרציונליסטי, והרמב"ן, רבי משה בן נחמן הפתוח אל מה שמעבר לטבע, לפרפסיכולוגיה, למיסתורין, ולמה שמעבר להם.

לכאורה אלו הם עניינים של העבר, בו היה העולם מלא רוחות ושדים, מגיה וכישוף, אסטרולוגיה וניחוש. בעולמנו המדעי, העולם התרוקן, חוץ, כמובן, לספרי 'הארי פוטר' ולסרטי האימה. הסוציולוג הגדול מָקְס וֶבֶר (1864-1920) כינה תהליך זה במונח הגרמני entzauberung, באנגלית disenchantment. כיצד לתרגם לעברית מושג זה של ובר? אני אוהב להשתמש בביטוי 'גירוש הקסם', כמובן – על משקל 'גירוש השדים'. בנוסח אחר בוטא רעיון זה על ידי אחד מגדולי החסידות, במילים המהולים באירוניה: "[רבי מנחם מנדל], הרבי מקאצק אמר על הרמב"ם התמוה שכתב שאין מצוי שדים, דקשה! דבגרמא נמצא כמה מעשיות משדים... והרב הקדוש מקאצק תירץ דבאמת עד שפסק כן הרמב"ם היו בנמצא שדים, רק אחר שפסק כן הרמב"ם, פסקו הכי [=כך, גם] בשמים, וממילא עתה אין באמת בנמצא שדים" (שיח שרפי קודש, 'שדים').

אין יותר שדים, אין יותר קסם. לכאורה, פסק הדין יצא והכל הוכרע. אך בעצם, המחלקות הקלאסיות בין הרמב"ם לרמב"ן, מלווה אותנו מאז ועד עצם היום הזה, כל פעם בנוסח המתאים לתקופתו. מי הוא בעל הברית האמיתי של האמונה הדתית? האם הם הרציונליזם והמדע, או אולי אחים אנו לאנשי ה'ניו אייג' (new age) ולבני העידן של דלי (Aquarius). הם הלוא מדברים על רוחניות, מסר מהפכני בעולם שנכנע למדע ולטכנולוגיה. כנגד החומרנות מתגלית שם שוב רוחניות, אם כי בחברתם המפוקפקת והמסוכנת של אמונות טפלות, דברי הבל ותועבה. יש רבים שהיו מרוצים בכך. חסידי אשכנז, ענקי המוסר, טענו שההתרחשויות בעולם המיסתורין, הן בחינת "זָכַר עֲשֵׂה לְנִפְלְאוֹתָיו" (תהילים קיא, ד), מעין זיכרון קלוש, ניצוצות מעולם הפלאות המקראיות. אף רבי זלמן סורוצקין, שעבר את כל מאורעות המאה העשרים והיה ליו"ר מועצת גדולי התורה, קבל בפירושו 'אזנים לתורה' (דברים יח, י-טו) על אובדן מסתורין זה, אובדן המזין את העולם המטריאליסטי שהגיע לשיאו בקומוניזם הדורסני אותו הוא ראה.

גם לרמב"ם יורשים בני זמננו. בולטת ביניהם עמדתו החדה והעקבית של עמנואל לוינס באחת מקריאותיו התלמודיות: "חילון וביטול הכישוף". בכך הוא קרוב לישעיהו ליבוביץ' ולרבי יוסף דב סולובייצ'יק. כמוטו למאמרו בחר לוינס שורה ממקבת, מחזהו של שקספיר: "האדמה מבעבעת כמו המים". בועות נזידי המכשפות, הן בועות הקסם והנחש, שאין בתוכם כלום, ולמרות זאת הן מזיקות. ואכן, תהליך 'גירוש הקסם' וביטול הבועות החל במקרא, בפסוקים הקלאסיים שבספר דברים (יח, י-טו): "'לא ימצא בך... קסם קסמים מעונו ומנחש ומכשף, וחבר חבר ושאל אוב וידעני ודרש אל המתים, כי תעבבת ה' כל עשה אלה... תמים תהיה עם ה' א-להיך". בלעם עצמו מוכרח להודות בכך: "כי לא נחש ביעקב, ולא קסם בישראל" (כג, כג).

לכאורה הגירוש הצליח. אך אולי גורשו רק הקסמים המדומים, שלא היו אלא אחיזת עיניים. הבועות גורשו על ידי העובדות. אך יש קסמים אמיתיים, ש'כאילו' גורשו על ידי לחשי כישוף מבעבעים. קסמים אלה עדיין אתנו, ועלינו לחפשם, למצוא אותם, להיקסם מהם מחדש. אלה הם הקסמים המופלאים שבטבע, המצביעים למה שמעבר לטבע. חוזה גירוש הקסמים, מקס ובר, חקר גם את הבירוקרטיה, בה ראה עמוד תווך חיוני של המדינה המודרנית. ואנו תמהים לפעמים, היום למשל, האם יש הנהגה מעבר לבירוקרטיה? גם בקוסמוס יש בירוקרטיה, זהו העולם ללא קסמים. בירוקרטיה של פקידים, חוקי הטבע עם אינסוף ספרי נוסחאות, מספרים ונתוני יסוד. האם הצליח המדע לגרש את הקסם האחרון? את המלך היושב על כסא רם ונשא? האמנם הצליחה מילת הלחש 'אבולוציה' לגרש את היד הנסתרת המכוונת? גם קסמים רבים אחרים שרדו. אחד מהם, שהקסים את ישעיהו ליבוביץ' הסתתר בחיים עצמם, תופעה מוזרה שמעבר למנגנון הביולוגי המהווה להם יסוד. קסם אחר הסתתר ב'אני', התופעה המופלאה ביותר בקוסמוס, שלכאורה גורשה על ידי בועה, מילת הלחש 'מחשב'. אולי בכל זאת, יש הישגים אחרים המוות, אך בינתיים חייבים אנו, נגד מדענים ופילוסופים רבים, להילחם קשות על הישגים אחרים המוות, אך בינתיים חייבים אנו, נגד הבועה הטוענת שהאדם אינו אלא מחשב בלבד. איך היה ליבוביץ' אומר (הניסוח הוא משלי), יש בתוכנו מחשב, אך גם בעל המחשב מצוי בנו. זהו קסם ה'אני'. ואולי יש עוד קסם נוסף, והוא מסתתר בספרי הקדוש, במקרא.

וכי תשאל, למה מסתייג אני מהניו אייג' ומבן גילו – הפוסטמודרניזם, אומר לך. הם לכאורה נתנו מקום מחדש לאמונה שהמדע ניסה לגרש, הם נזכרו ב"זכר עשה לנפלאותיו", אך הם מחקו את איסור עבודה זרה המבעבעת בניאו-פגניות המצויה ביניהם, אותם קיבלו מנזידי המכשפים של העולם העתיק. תמים תהיה עם ה' א-להיך, ללא בועות.